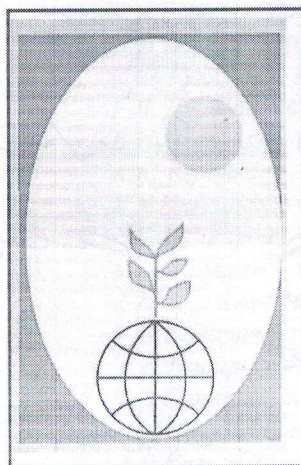

**ЎЗБЕКИСТОН АГРАР ФАНИ
ХАБАРНОМАСИ**

1 (79) 2020

**ВЕСТНИК АГРАРНОЙ НАУКИ
УЗБЕКИСТАНА**

**BULLETIN OF THE AGRARIAN
SCIENCE OF UZBEKISTAN**

1 (79) 2020

ЎЗБЕКИСТОН АГРАР ФАНИ ХАБАРНОМАСИ

Журнал 2000 йил апрел
ойида ташкил топган

Бир йилда 6 марта
чоп этилади

Тошкент

№ 1 (79) 2020.

МУНДАРИЖА

Пахтачилик

- Гофуров Дилшод Умаралиевич, Мирзаев Лутфулло Арибжанович. Такрорий экинлардан кейин
ғўзани макбул озиклантиришнинг пахта толасининг технологик сифат кўрсаткичларига таъсири..... 5
- Х.К.Алланов, А.С.Шамсиев, С.М.Болтаев, М.А.Авлиёкулов, Н.Х.Дурдиев, Ж.У.Абдуллаев,
М.Н.Маманазаров. Ингичка толали ғўза навлари – жанубий минтақа пахтачилигининг келажаги..... 8

Селекция, генетика ва уруғчилик

- Г.Н.Тангирова, Г.Р.Холмуродова. Селекция учун бошлангич манба сифатида соя коллекцияси нав
намуналари уруғларининг морфологик белгиларини тавсифлаш..... 13
- Бобоев С.Ғ., Муратов Ғ.А., Амантурдиев И.Ғ. Ғўзанинг турлараро мураккаб дурагайларида тола
чикими ва узунлиги белгиларини ўзгарувчанлиги..... 17
- Амантурдиев И.Ғ., Бобоев С.Ғ., Тўхлиев М.Р. Генетик жихатдан узок юкори авлод ғўза
дурагайлариининг айрим биотик омилларга толерантлик даражаси..... 21
- Амантурдиев Шавкат Балкибаевич, Рашидова Дилбар Каримовна. Нанополимер препаратларнинг
хар хил бугдой навларининг ўсиши, ривожланиши, ҳосилдорлиги ва дон сифатига таъсири..... 26
- Toshxodjayeva G.S., Jo'raev S.T. Mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirishda soya yetishtirishning o' rni va
ahamiyati..... 31
- З.Л.Абдуразакова, Ш.Юнусхонов, И.Д.Курбанбаев, М.Жайнаков. Соя генетик коллекция уруғ
оксилларининг электрофоретик таркиби..... 35

Тупрокшунослик ва агрокимё

- Алтамишев Адил Шеркулович. Ўсимликларни суғоришда фойдаланиладиган сувлар сифатини
баҳолашга оид баъзи мулоҳазалар..... 38
- Рахмонов И., Тошбеков У. Мирзачўл воҳаси тупрокларининг мелиоратив ҳолатини ширинмия
ўсимлиги (*Glycyrrhiza glabra*) ёрдамида яхшилаш..... 40
- И.У.Уразбаев, З.Э.Норкулов, У.Л.Ғазиев. Сирдарёнинг III-II-I қайир усти террасалари
ётқизиклари устида ривожланган тупроклари тавсифи..... 42
- М.М.Тошқўзиев, С.Қ.Очилов. Қашқадарё воҳаси бўз минтақаси суғориладиган тупрокларининг
сингдириш сизими, сингдирилган катионлар таркиби ва гумусли ҳолати кўрсаткичлари..... 46
- А.М.Разаков. Ўзбекистоннинг сахро зонаси ер ресурслари, фойдаланиши ва тупроклар
унумдорлиги (Амударё ва Заравшон куйи оқими доирасида)..... 51

Мевачилик ва сабзавотчилик

- И.Ч.Намозов. Интенсив боғдорчиликда олма дарахтларини ўсиши, ривожланишини морфо-
биологик ва ҳўжалик нуктаи назардан баҳолаш..... 54
- Нурмухамедова Д.Ш., Нормуратов И.Т. Плантацияда малинани жойлаштириш зичлиги ва туп
қалинлигининг ўсимликлар ҳосилдорлигига таъсири..... 57
- Шарипов С.Я., Расулов А.А., Абдусатторов Б.А. Олхўри меваларига осмотик босим билан ишлов
бериш орқали куришти жарайини такомиллаштириш..... 60
- Енилеев Н.Ш., Алимова Д.И. Олча ва олхўри қаламчаларининг униб чиқиш сифатига оналик
пайвандлар ёшининг таъсири..... 62
- Остонакулов Т.Э., Усмонов Н.Н. Тупрок унумдорлиги ва картошканавлар ҳосилдорлигини
оширишда сидерат экинларнинг ўрни..... 65
- Х. Камолов, О.Қодирхўжаев. Помидорни қўчатсиз уруғидан етиштиришда нав-намуналарини
танлаш..... 70
- Х.Б.Шоумаров. Ўзбекистон шароитида шарбатбоп ковок навларини етиштириш ва шарбат олишда
такомиллаштирилган усуллардан фойдаланиш..... 72
- Ш.Х. Мисиров. Брокколини нав ва дурагайлариини технологик хусусиятлари, сифати ва сақлаш
муддатлари..... 76
- Д.Е. Мадрейимова, С.И.Дусмуратова. Қорақалпоғистон республикаси шароитида помидорнинг
коллекция намуналарини ўрганиш натижалари..... 79

17. Shchyogolev S.Y. On nanotechnologies in biological research and on the role of biological knowledge in their development. In: *Gold nanoparticles: properties, characterization and fabrication*. P.E. Chow (ed.). NovaSci. Publ., NY, 2010: 277-285.

18. B.R. Shah, Y. Li, W. Jin, Y. An, L. He, Z. Li, W. Xu, B. Li, Preparation and optimization of Pickering emulsion stabilized by chitosan-tripolyphosphate nanoparticles for curcumin encapsulation, *Food Hydrocoll.* 52 (2016) 369-377.

Амантурдиев Шавкат Балкибаевич, Рашидова Дилбар Каримовна

Нанополимер препаратларнинг ҳар хил бугдой навларининг ўсиши, ривожланиши, ҳосилдорлиги ва дон сифатига таъсири

Бугдойнинг Краснодар-99, Пахлавон, Ўзоз ва Бардош районлаштирилган ва истикбодли навларига нано-агрополимер препаратларнинг ўсимликларнинг ўсиши ва ривожланишига (фазалар: униб чиқиш ва бошоклаш), шунингдек ҳосилдорлигига таъсир этиш таҳлил натижалари келтирилган. Навларнинг умумий ҳосилдорлиги, ҳосилдорликнинг таркибий қисмларининг статистик маълумотларидан олинган: бошок узунлиги, бошокчалар сони, битта бошокнинг вазни, бошокдаги донлар сони ва бошокдаги донлар вазни. Юқорида кайд этилгандан ташқари нано-агрополимер препаратларнинг дон сифатига таъсири ўрганилди: клейковина микдори, КДИ (клейковина деформация индекси) кўрсаткичи, сифати ва синфи. Уруғларни капсулалаш учун УЗХИТАН, нанохитозан, ҳар хил нисбатдаги мис+кумуш ионларидан иборат полимер металл комплекси, наноаскорбатхитозан, сукцинат ва купрумхит препаратлари ишлатилди. Келиб чиқиши ҳар хил бўлган навларга нанополимер препаратлар турлича таъсир қилди. Энг юқори умумий дон ҳосилдорлик кўрсаткичи нанопрепаратлар орасида нанохитозан препарати билан ишлов берилган уруғларда намоён бўлди.

Калит сўзлар: *бугдой, нав, уруғ, нанополимер препаратлар, хитозан, нанохитозан, клейковина, ўсиш, ривожланиш, ҳосилдорлик.*

Amanturdiev Shavkat Balkibayevich, Rashidova Dilbar Karimovna

Influence of nanopolymeric preparations on growth, development, yield and quality of grain of different wheat varieties

The results of analyzes of the effects of nano-agro-polymer preparations on the growth and development of plants (phases: seedlings and heading), as well as on the yield of zoned and perspective wheat varieties such as Krasnodar-99, Pakhlavon, Ezoz and Bardosh are presented. The total yield of varieties is shown, which was obtained from the statistical data of the yield components: spike length, number of spikelets, mass of one spike, number of grains in an ear and weight of grain in an ear. In addition to the above, the effect of nano-agropolymer preparations on grain quality was studied: gluten content, indicator of GDI (gluten deformation index), quality and class. Preparations UZHITAN, nanochitosan, a polymer metal complex of copper + silver ion of various ratios, nanoascorbate chitosan, succinate and cuprumhit were used for seed encapsulation. Nanopolymer preparations on different varieties, having different origins, act differently. Among nanopreparations for total grain yield, the highest rate was observed during seed processing with nanohitosan.

Key words: *wheat, variety, seeds, nanopolymer preparations, chitosan, nanochitosan, gluten, growth, development, productivity.*

УДК:635.655+631.559/816.22

TOSHXODJAYEVA G.S., JO'RAEV S.T.

MAMLAKAT IQTISODIYOTINI RIVOJLANTIRISHDA SOYA YETISHTIRISHNING O'RNI VA AHAMIYATI

Ushbu maqola soya o'simligini yetishtirish hamda respublikamizning qishloq xo'jaligida hududlar sharoitidan kelib chiqqan holda ekish, parvarishlash va uning yer unumdorligidagi ahamiyati ko'rib chiqilgan. Bundan tashqari soya tannarxi past bo'lgan mahsulotlar ishlab chiqarishda katta ahamiyatga ega bo'lgan mahsulotligi to'g'risida fikr va mulohazalar yuritilgan.

Kalit so'zlar: *dukkakli o'simlik, soya uni, takroriy ekin, siderat ekin, agrofizik, agrokimyoviy, "Uzbekskaya-2", "Amurskaya-310", oqsil, azot.*

KIRISH

Inson iste'mol qiladigan oziq-ovqat mahsulotlarida oqsilning yetarli bo'lishi muhim rol o'ynaydi. Olimlarning ma'lumotlariga ko'ra, inson bir sutkada iste'mol qiladigan ovqat mahsulotlari kaloriyasining 12 foizini yoki 90-100 grammni oqsil tashkil etishi kerak. Rivojlangan mamlakatlarda bu ko'rsatkich 90-95 grammga, endigina taraqqiy etib kelayotgan mamlakatlarda esa 20-25 grammga to'g'ri keladi. Ayniqsa, o'simlik oqsiliga bo'lgan talab juda katta, yer yuzi bo'yicha o'simlik oqsili ishlab chiqarish talabga nisbatan 4 marta kamdir. O'simliklar qishloq xo'jaligining ajralmas bir qismi bo'lib, xalq xo'jaligida alohida ahamiyat kasb etadi. O'simliklardan insonlar uchun zarur oziq-ovqat mahsulotlari olinadi. Bu ko'rsatkich orqali mamlakat aholisining farovonligi haqida fikr yuritish mumkin. Bundan tashqari o'simliklar sanoat uchun xomashyo manbai hisoblanadi. Osimliklar, hayvonlar va parrandalar chiqindilari mahalliy o'g'it sifatida yer unumdorligini oshirishda beqiyos o'rin to'radi. Shu boisdan bu organizmlarni asosiy vazifasi seleksiya mahsulotlarini ko'paytirish evaziga xalqning oziq-ovqat, sanoatni esa xomashyo bilan taminlashdan iboratdir[1]. Hozirgi kunda yer shari aholisi 7 milliarddan oshdi. Shuncha miqdordagi kishini o'simlik oqsili bilan ta'minlash uchun hozirgi paytda ishlab chiqilayotgan oqsilga qaraganda 20 marta ko'p oqsil tayyorlash kerak. Shuni aytish kerakki, biz hozirgi paytda ham kishilarning oqsilga bo'lgan talabini to'liq qondira olmayapmiz. Oqsilga bo'lgan talab to'xtovsiz oshishi natijasida jahon bozorida uning bahosi ortib bormoqda. Shuning uchun ham o'simlik va hayvon oqsili yetishtirish va kishilarni ta'minlash asosiy masala bo'lib, oqsil eng muhim strategik mahsulotga aylanib bormoqda. Bu muammoni hal qilishning asosiy yo'li oqsilga boy o'simliklarni, shu jumladan, soyani keng maydonlarga ekilishini joriy qilish va almashlab ekish strukturasiga kiritish zarur. Hozirgi kunda AQSH da 100 dan ortiq soya navi ekilmoqda. Bu navlar ichida mahsuldorligi yuqori, jumladan, tarkibida 55 foiz oqsil saqlaydiganlari ham bor. Seleksionerlar qurg'oqchilikka chidamli, turli tuproq sharoitlarida o'sa oladigan, gerbitsid va pestitsidlarga moslashgan, tepishar va kimyoviy tarkibida oqsil va moy miqdori yuqori bo'lgan navlar yaratish sohasida ishlamoqdalar. Respublikamiz aholisining oziq-ovqat mahsulotlariga, xususan, o'simlik moyiga bo'lgan ehtiyojini to'la qondirish, import hajmini qisqartirish, chorvachilik va parrandachilikning ozuqa bazasini mustahkamlashda soya ekinining ahamiyati katta. Dukkakli o'simlik hisoblangan soya barcha qishloq xo'jaligi ekinlari – kuzgi g'alla, g'o'za, makkajo'xori, sabzavotlar va boshqa ekinlar uchun eng yaxshi o'tmishdosh ekin hisoblanadi. Soya oqsilga boy, qimmatbaho o'simlik. Qimmatligi shundan iboratki, soya doni tarkibida 35 foizdan 48 foizgacha oqsil, 22-23% qimmatli yog' saqlaydi. Shu sababli ilmiy maqola mavzusini soya o'simligi ustida olib bordik.

ADABIYOTLAR SHARHI

Soya yer sharida keng tarqalgan qadimiy ekinlardan hisoblanadi. Olimlarning fikriga ko'ra, soyaning vatani Osiyoning janubiy-sharqiy hududlari hisoblanadi. Sharq mamlakatlarida soya qadimdan oziq-ovqat ekini sifatida

ekib kelingan. Soya Xitoyda bundan 6 ming yillar muqaddam ham ekilgan. Hindiston soyaning Xitoydan keyin keng tarqalgan ikkinchi vatani hisoblanadi. Soya juda qadimdan Gang daryosi atrofidagi yerlarga ekilgan. Tekshirishlar shuni ko'rsatadiki, Yaponiya, Koreya, Vetnam, Indoneziya kabi mamlakatlarda soyaning yovvoyi turlari uchramaydi, demak bu mamlakatlarga madaniylashgan soya savdo-sotiq natijasida tarqalgan[2].

Soya hozirgi kunda deyarli barcha Yevropa mamlakatlarida, jumladan, Shveysariya, Shvetsiya, Ruminiya, Ispaniya, Belgiya, Portugaliya, Italiya kabi mamlakatlarda tabiiy iqlim sharoitlari hisobga olingan holda ekilmoqda. Soya maydonlari bu mamlakatlarda yildanyilga ko'payishiga qaramasdan G'arbiy Yevropa mamlakatlari juda ko'p miqdorda soya kunjarasi, soya uni, moyini hozircha Braziliya, AQSH va Kanada mamlakatlaridan sotib olmoqdalar. Rossiyada soyaning tarqalishida mashhur agronom I. Ye. Ovsyanskiyning xizmati juda katta bo'ldi. U Xitoydan tepishar qora va jigarrang soya urug'larini keltirdi. Ovsyanskiy soyaning o'zi yashagan uezd va guberniyalarda tarqalishi uchun juda katta targ'ibot ishlarini olib bordi. U tayyorlagan urug'lar Minsk, Don, Chernigov, Kuban, Qrim va boshqa oblastlarda ekiladi [3].

1900 yilda Rossiyada soya haqidagi kitobni V.I.Gomilevskiy yozdi. Bu kitobda Rossiyada soya yetishtirish bo'yicha amalga oshirilgan ishlar hamda chet ellarda soya ekish borasidagi tajribalar yoritilgan edi. V.I. Gomilevskiy birinchi marta soya moyini inson organizmi tez hazm qilishini, soya kunjarasi esa chorva mollari uchun to'yimli oziq ekanligini aytdi[4].

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Ilmiy maqolani tayyorlashda analiz va qiyosiy tahlil usullaridan foydalanildi. Internetdan ham ma'lumotlar olinib tahlil qilindi. Jadvallar asosida tanlangan ob'ekt o'rganib chiqildi. Tizimli tahlil asosida statistik guruhlash va ekspert baxolash usullaridan ham foydalanildi.

TAHLIL VA NATIJALAR MUHOKAMASI

Olimlarning fikriga ko'ra, soya yer sharida keng tarqalgan qadimiy ekinlardan hisoblanadi. Soyaning vatani janubiy-sharqiy osiyo mamlakatlaridir. Soya Xitoyda bundan 6000 yillar muqaddam ham ekin. Hindiston soyaning Xitoydan keyin keng tarqalgan ikkinchi vatani hisoblanadi. Yer sharining boshqa mamlakatlarida keng maydonlarda soya ekila boshlanganligiga 100-120 yil bo'ldi. AQSH, RF, Hindiston, Yaponiya, Koreya, Indoneziya, Ukraina, Moldaviya, Gruziya va O'zbekistonda yetishtiriladi. O'zbekistonda XX asrning 60-yillaridan keng tarqalgan. Oddiy soya turning ildizi yaxshi rivojlangan, o'q ildiz, sershox, tuproqqa 2 m chuqurlikkacha kirib boradi, asosiy qismi haydalma qatlamda joylashadi. Poyasi dag'al, silindsimon, tik o'suvchan, ammo yotib qoladigan navlari ham bor. Soya unidan sut, tvorog, qandolat, mahsulotlari tayyorlashda foydalaniladi. Somoni, tuponi, ko'k poyasi, silosi ozuqa sifatida chorva mollari beriladi. Soya – dukkakdoshlar oilasiga mansub bir yillik moyli, dukkakli don ekinlar sirasiga kiradi. Soya hozirgi kundagi asosiy masala - oqsil tanqisligini hal etishda eng muhim manbalardan biri hisoblanadi. Soya oqsili o'zining kimyoviy tarkibi jihatidan

hayvon oqsiliga o'xshash bo'lgani uchun ham barcha rivojlangan mamlakatlarda soya yetishtirishga juda katta e'tibor berilmoqda. Yaponiyada sholi va sabzavot ekinlaridan keyin soya bilan band bo'lgan yerlar o'z kattaligi jihatidan uchinchi o'rinni egallaydi. Yaponiya chet ellardan ham ko'p miqdorda soya sotib olmoqda. Keltirilgan donlar turli maqsadlar uchun foydalanilmoqda. Hozirgi kunda ipak qurti tutishda soya donidagi oqsildan foydalanilmoqda. Yapon mutaxassislari tomonidan tayyorlangan sun'iy oziqning 67 foizi soya oqsili, 2 foizi soya yog'i, limon kislotasi, B guruh vitaminlari va boshqa turli qo'shimchalardan iborat. Yaponiyada bir yilda besh marta ipak qurti boqiladi va bunda soyadan tayyorlangan sun'iy oziq katta ro'l o'ynaydi. Soya donidan, shuningdek sifatli oziq-ovqat mahsulotlari tayyorlanadi. Yaponiyada yaratilgan soya navlari tarkibida oqsil yuqori bo'lishi bilan boshqa mamlakatlarda yetishtirilgan soya navlaridan ajralib turadi.

O'zbekistonda borgan sari iqtisodiy islohotlar chuqurlashib, bozor munosabatlari asosida yangi mustaqil milliy iqtisodiyotni barpo etish jarayonlari tezlashmoqda. Mustaqillikning dastlabki yillaridayoq mamlakatimizda tub iqtisodiy islohotlarni amalga oshirishning o'ziga xos yo'li tanlandi. Bu yo'l O'zbekiston Respublikasi birinchi Prezidenti Islom Karimov tomonidan ishlab chiqilgan beshta asosiy tamoyilda o'z aksini topgan bo'lib, bozor iqtisodiyotiga o'tishning siyosiy va ijtimoiy larzalarsiz, bosqichma-bosqich taraqqiyotni ta'minlab borishni nazarda tutadi. Bu yo'l MDH davlatlari orasida birinchi bo'lib O'zbekistonda o'tishdavrining o'zidayoq iqtisodiy barqarorlikni ta'minlabgina qolmay, mamlakatni iqtisodiy o'sish sari olib chikdi, kelgusida xalq xo'jaligining yanada jadalroq rivojlanishi uchun mustahkam zamin yaratadi[8]. Dukkakli don ekinlari Respublikamiz iqtisodiyotida muhim o'rinni egallaydi. Aholining oziq-ovqat mahsulotlariga bo'lgan talabini to'laroq qondirish dukkakli ekinlarning turli xillarini yetishtirishni va ularning hosildorligini oshirishni talab qiladi. Dukkakli ekinlar birgina oziq-ovqat oshirishda muhim ro'l o'ynaydi. Ularning ildizida tuganak bakteriyalar rivojlanib, ildiz bilan simbioz holda havodagi erkin azotni o'zlashtiradi va o'zlarini o'sishi, rivojlanishi uchun azotga bo'lgan ehtiyojini 70-75% qondiradi va mavsumda tuproqqa 60-80 kg biologik azot qoldiradi.

Shularni hisobga olib xo'jaliklarda dukkakli ekinlarni ekishga katta e'tibor berilmoqda[5]. Soya yetishtirishda qo'llaniladigan namunaviy texnologik karta agrotadbirlardan iborat, yil davomida 4 marta sug'orish va jo'yaklarni ochish, donni kombayn bilan o'rib olish, tozalash va quritish agrotadbirlarini o'z ichiga olib zamonaviy mexanizatsiya vositalaridan foydalangan holda amalga oshirilishi belgilangan. Endilikda qishloq xo'jalik ekinlarining mahsulotlarini hosildorligini oshirishni, avvalo agrotexnik tadbirlarni to'g'ri va o'z vaqtida o'tkazishga, qolaversa texnologik jarayonlardagi yangiliklarni keng qo'llashga bog'liq bo'lib qolmoqda. Respublikada bozor iqtisodiyotining keng joriy qilinishi, mahsulot sifatining yuqori bo'lishi va uning tannarxini past bo'lishini taqozo etadi. Shuni hisobga olib texnologik kartalar tizimi bugungi kunda qishloq xo'jaligida mavjud ilg'or texnologiyalarni, fan va texnika taraqqiyoti yutuqlarini hisobga olgan holda qishloq xo'jaligini rivojlantirishga, dehqonchilikni kelajakda texnika vositalari bilan ta'minlashga, ekinlarni yetishtirishdagi texnologik jarayonlarni bajarishga mo'ljallangan. Texnologik kartada bajariladigan ish turlari davrlarga bo'lib beriladi. Jumladan, ekishgacha bo'lgan davr, ekish davri, o'simliklarning o'sish va rivojlanish (vegetatsiya) davri, hosilni yig'ib-terib olish davri[6]. 1929-1933 yillarda ular birinchilardan bo'lib, soya o'simligi biologiyasini va yetishtirish texnologiyasini o'rgandilar. Hozirda O'zbekiston sholichilik ilmiy tatqiqod institutida soyaning respublikamizda bir qancha navlari yaratildi. Misol tariqasida soyani "Uzbekiskaya-1", "Uzbekiskaya-2", "Yulduz" va "Do'slik" navlarini keltirishimiz mumkin. Soya o'simligini iqtisodiy samaradorligini aniqlashda urug'ni g'amlab, yerni ekishga tayyorlab, ekishdan to hosilni yig'ib-terib olgungacha bo'lgan, qo'llangan barcha agrotexnik tadbirlarni texnologik kartada ko'rsatdik, ketgan xarajatlarni hisoblab topdik. Soyanning iqtisodiy samaradorligini aniqlash maqsadida o'simliklarni yetishtirish uchun qo'llanilgan barcha agrotexnik, texnologik jarayonlarni – yerni ekishga tayyorlab, ekishdan boshlab, qator oralariga ishlov berish, oziqlantirish, sug'orish, begona o'tlardan tozalash va hosilni yig'ishtirib olishgacha bo'lgan hamma tadbirlarni qayd qilib, ularga ketgan xarajatlarni hisoblab, aniqladik. Buni quyidagi jadvaldan ko'rish mumkin.

1-jadval

Respublika va viloyatimizda soya o'simligi yetishtirishning iqtisodiy samaradorligi

Navlar	Hosildorlik ts/ga	1 ga. dan olin-gan urug'-ning bahosi (so'm)	1 ga. dan olingan hosil uchun sarflan-gan xarajat-lar (so'm)	1 ga.dan olingan sof foyda (so'm)	Renta- bel-lik Da-ra- ja-si %	Bir Sent-ner urug'-ni sotish narxi (so'm)	1 sentner urug'-ning tannarxi (so'm)
"Uzbeks-kaya-2"	32.0	11200000	7044800	4155200	37.1	350000	220150
"Amurska ya-310"	27.0	9450000	6010200	3439800	36.4	350000	222600

Soya o'simligini "Uzbekskaya-2" va "Amurskaya-310" navlarini o'rgandik. Bu navlarda hosildorlik

gektaridan 32,0 s. dan 27,0 s. gacha bo'lgan. 1 s. urug'ning sotish narxi hozirgi kunda 350000 so'mni tashkil etadi.

Bunda 1 gektarda yetishtirilgan hosildorlikka ko'paytirsak, 1 gektardan olingan urug'ning bahosi kelib chiqadi. Bu "Uzbekskaya-2" navida 11200000 so'mni, "Amurskaya-310" navida 9450000 so'mni tashkil etdi. Bu ko'rsatkichlardan 1 gektardan olingan hosil uchun sarflangan xarajatlarni (7044800 so'm) ajratib tashlasak, 1 gektardan olingan sof foyda kelib chiqadi. Bu "Uzbekskaya-2" navida 4155200 so'mni, "Amurskaya-310" navida 3439800 so'mni tashkil qildi. Rentabellik darajasi navlar bo'yicha 37.1% va 36.4% ni tashkil etdi. 1 s. urug'ning tan narxi "Uzbekskaya-2" navida 220150 so'mni, "Amurskaya-310" navida esa 222600 so'mni tashkil etdi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, soya iqtisodiyot uchun juda foydali ekin bo'lib, soya oqsilidan ekologik toza sifatli moy, tarkibida letsitin moddasi saqlaydigan tuxum kukuni, qon plazmalari, ko'zoynaklar uchun sifatli linzalar olinadi. Bundan tashqari, jun gazlamalar ishlab chiqariladi. Ularni haqiqiy junli matolardan ajratish mushkul. Soya qimmatbaho oziq-ovqat, yem-xashak va texnik maqsadlarda keng ishlatiladigan o'simlik. Qimmatligi yana shundan iboratki, soya doni tarkibida ham oqsil (40-48%) ham moy (22%) eng ko'p bo'ladi. Bu ko'rsatkich boshqa hech bir o'simlikda qayd qilinmagan. Chorvachilikda soya mahsulotlari eng sifatli va to'yimli ozuqa hisoblanib, tarkibidagi proteniga ko'ra, 100 kg soya doni 134,8 ozuqa birligini saqlaydi. Bu ko'rsatkich boshqa birona donli yoki dukkakli ekin uchramaydi. Uning quruq poyasi ham beda pichaniga qaraganda to'yimliroq. Zavodlarda moyi ajratib olingandan so'ng qolgan soya shroti tarkibida 14 xil aminokislota mavjud bo'lib, ushbu moddalar parrandachilikda keng foydalanildi. Soya oqsili ipak qurti uchun ham noyob ozuqa hisoblanadi. Bir yilda besh marta ipak qurti boqiladigan Yaponiyada soya oqsilidan tayyorlangan suyultirilgan pastalardan foydalaniladi. Yurtimizda ham bu borada dastlabki ishlar olib borilmoqda. Bu o'simlikning tuproq unumdorligini oshirish borasidagi ahamiyati kattadir. Undan almashlab

ekishda foydalanish katta samara beradi. Soya ildizlari orqali havodan sof azotni o'zlashtirib, tuproqni boyitadi. O'simlik o'sish davrida o'zi uchun ham, o'zidan keyingi o'simlik uchun ham ma'lum miqdorda azot qoldirib ketadi. Ya'ni u tuproq tarkibini yaxshilab, biologik jarayonlarning faolligini oshiradi. Ushbu o'simlik ekilgan dalalarda tuproqning mikroflorasi yaxshilanadi, tuproqda biologik va ekologik tizim vujudga keladi. Soyani tuproq unumdorligi past bo'lgan maydonlarda asosiy ekin sifatida, kuzgi boshqoqli don ekinlaridan bo'shagan maydonlarda esa takroriy va siderat ekin sifatida parvarish qilinishi tuproqdagi gumus miqdorini uning haydov qatlamida, umumiy azot miqdori, umumiy fosfor miqdori ortishini ta'minlab, g'o'zadan qo'shimcha paxta hosili olish imkonini beradi. Bu esa o'z navbatida tuproq unumdorligini saqlash va oshirishni ta'minlab, aholini oziq-ovqat va chorvani yem-xashak mahsulotlariga bo'lgan ehtiyojlarini yanada to'laroq qondirishga, qishloq aholisining daromadi va farovonligini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Soyaning oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashda ham o'rni beqiyosdir. Respublikamizning yog' zavodlarida soya donidan to'g'ridan-to'g'ri yog' ajratib olinadi. Yog'i ajratib olingandan so'ng izolyatidan konditer sanoatida shokoladli konfetlar tayyorlash mumkin yoki to'g'ridan-to'g'ri ulardan turli xil pechenyalar, non va non mahsulotlari tayyorlashda foydalaniladi. Shuningdek, undan kolbasa mahsulotlarini tayyorlashda foydalaniladi. Tarkibida oqsil moddasi ko'p bo'lgani uchun soya uni qo'shilgan non va pechenyalar 2-3 marotaba to'yimli bo'ladi.

Demak, soyani yetishtirish bilan qator muhim masalalar hal etiladi, birinchidan, tuproqni biologik azot bilan boyitamiz, ikkinchidan, aholini sifatli, ekologik toza o'simlik moyi bilan ta'minlaymiz, turli xil mahsulotlar tayyorlaymiz, yangi ish o'rinlari yaratamiz. Soyani o'sishi va rivojlanishi davrida barcha agrotekhnika tadbirlar o'z vaqtida va me'yorida o'tkazilsa, soyadan yuqori va sifatli hosil olinadi.

ToshDAU va TIQXMMI

Адабиётлар

1. Прянишников Д.Н. Избранные сочинения 1998г с 45-68.
2. Yo'ldoshev H.S. "O'simlik mahsulotlari yetishtirish texnologiyasi" "Mehnat", 2001y.
3. Беликов И.Ф. Вопросы биологии и возделывания сои - В кн: Биологи возделывания сои. Владивосток 1991г с 12-25.
4. Просина П.М. Производство сои в СЧА - Сельское хозяйство за рубежом, 1993г с 45-58.
5. Panjiev A., Ubaydullaev SH., Erkaev N. "Soya", Qarshi, 2006 y.
6. Yormatova D. Uzbekistonda soya yetishtirish - Toshkent: Uzbekiston, 1983-y 20-40 b.
7. Panjiev A., Ibragimov Z. "Qishloq xo'jalik mahsulotlarini qayta ishlashning nazariy asoslari" ma'ruzalar matni, Qarshi, 2006 y.

Toshxodjayeva G. S., Jo'raev S.T.

The priority and significance of soya in the development of the country

Planting, growing practices and its importance in the fertility of soil in regard of conditions of agricultural regions of the republic and cultivation of soya were considered in this paper. Beside of that the opinions and inferences on the discussions about the importance of products with less production cost produced from soya were given.